
SOCIOLOŠKI PRISTUP
FENOMENU
RELIGIOZNOSTI

VAŽNIJI POJMOVI FENOMENA RELIGIOZNOSTI

Na početku ćemo kratko objasniti relevantne pojmove koji su važni za shvaćanje složenog fenomena kao što je religioznost.

Religija

Sam pojam "religija" u sebi je višedimenzionalan i ima različita značenja ako ga promatramo u određenoj kulturi, filozofiji ili humanističkim znanostima. Pozivajući se na Vergotea, J. Gevaert imajući pred očima zapadnu kulturu, definira religiju kao "jedinstvo jezičnih izričaja, osjećaja, ponašanja i znakova koji se odnose na natprirodni bitak ili više natprirodnih bića. Vjera u Boga ili u Nadbiće karakterizira religiju."¹

Među različitim pokušajima definiranja religije, prevladavala su dva najopćenitija: funkcionalni i supstantivni. Primjer funkcionalnog pristupa nalazimo kod C. Geertza, prema kojemu je religija: (1) "sustav simbola (2) koji kao funkciju ima učvrstiti u ljudima raspoloživost i snažne prodorne i trajne motivacije (3) formulacijom pojmova koji se odnose na opći red onoga što postoji i (4) dajući tim pojmovima određeni duh stvarnosti (5) tako da te raspoloživosti i motivacije izgledaju realističke na jedinstven način."² Funkcionalistička teorija vidi u religiji važan čimbenik društvene integracije, a supstantivna definicija prvenstveno govori što je religija u sebi, što je njen sadržaj.³ Spomenuti čimbenici ovise o kulturološkim uvjetima u kojima se događa religiozno iskustvo. Bez poznavanja određene kulture nije moguće razumjeti sustav određene religije. Kultura i religija dva su nedjeljiva pojma, dvije stvarnosti koje se međusobno uvjetuju i u bitnom određuju.

Tražeci korijene riječi religija znanstvenici se vezuju za tri glagola: "*relegare*", "*religare*" i "*re-eligere*"⁴ Religija je zbilja koja nadilazi čovjekovu zbilju. Nazvana je "božansko", "božanstvo", "osobni Bog", "sveto", "ono što je suprotno od profanog". Odnos čovjeka s tom stvarnošću za-

dobiva naziv religija. Odnos se izražava, kako u bojazni i strahu, tako u povjerenju i potpunoj poslušnosti.⁵

Kao što je društvo u trajnom procesu preobrazbe, tako i pojam religije u određenim povijesnim razdobljima zadobiva različita sociološka tumačenja. Unutar socioloških teorijskih strujanja postoji širok raspon shvaćanja fenomena religije: od poimanja religije kao otuđenja ljudske svijesti do shvaćanja religije kao čimbenika u transformaciji društva; od “nestajanja svetog” do “povratka svetog”; od nestanka religije (moderna) do nestanka sekularizacije (post-moderna).⁶ Religija ponovno zadobiva svoje mjesto kao važan čimbenik u složenim društveno-političkim promjenama koje nezaustavljivo mijenjaju sliku svijeta. Zauzima novo značajno mjesto, ne samo u zemljama tranzicije, nego i u zemljama u kojima je već nastupila post-moderna. Poimanje religije doživjelo je toliku preobrazbu da u današnjim sociološkim krugovima, primjerice Beckford, drži kako sociološke teorije religije počevši od Marxa, Engelsa, Durkheima i Webera, postavljene u vrijeme tranzicije iz pred-industrijskog u industrijsko društvo, nisu više adekvatne stvarnosti i kao takve ne mogu biti paradigma za tumačenje suvremenih religioznih fenomena koji su svojstveni razvijenim industrijskim društvima. Isti autor vidi religiju u jednoj novoj perspektivi, iako naglašava da su suvremene teorije još uvijek daleko od prihvatljive sustavnosti i cjelovitosti.⁷ Beckford zastupa novi pristup religiji u sociologiji kao kompleksnom fenomenu koji nadilazi identifikaciju s pojedinačnim religioznim ustanovama ili pojedinim društvenim sustavima. Pojam religije ne može više biti marksistički ili durkheimovski sužen. Već smo daleko od pesimističnih proročanstava 60-ih godina dvadesetog stoljeća kada se gromoglasno najavljivao zalaz religije. Autor poziva na nužnost traženja novih koordinata u okviru kojih bi trebalo pristupiti novoj reviziji religije u post-modernom društvu. Svoju koncepciju sažima ističući kako religija i dalje ostaje više kao sredstvo ili društveni oblik nego društvena institucija.⁸

Na pitanje što je religija ne može dati odgovor samo sociologija, jer to je predmet istraživanja i promišljanja i drugih znanosti koje se bave religioznim fenomenom: filozofije religije, antropologije, psihologije religije, povijesti religije i drugih. U središtu pozornosti svakako je odnos pojedinca i religije, njegov unutarnji stav – analiza religioznog iskustva u svoj njegovoj slojevitosti. U traženju odgovarajuće definicije javlja se problem kako “raščlaniti” pojam religioznosti. Taj problem Scarvaglieri vidi na tri razine:

1) značenje pojedinih dimenzija i njihova ograničenost;

2) problem korištenja pojedine dimenzije i njeno mjerenje;

3) međusobni odnos religioznih dimenzija.⁹

Na tom tragu je i Wachov fenomenologijski pristup koji daje mogućnost boljeg razumijevanja različitih vidika religijskog iskustva.¹⁰ U našem ćemo istraživanju, također, analizirati osobni odnos pojedinca prema religiji, religioznom, Bogu, Crkvi kroz pet dimenzija religioznosti.

Religioznost

Fenomen religioznosti sociolozi promatraju s tri stajališta: kao čin pojedinca, povezanost s ustanovama i kao povezanost s društvenim sustavima. Danas je pojam religioznosti postao tako difuzan da je vrlo teško odrediti jednu jasnu granicu između onoga tko se smatra religioznim i onoga tko to nije, između vjernika i nevjernika, između kršćanina i drugih.¹¹ Još je teže (gotovo nemoguće) izraziti točnim terminima odnos između vanjskog oblika religioznosti i stvarnog unutarnjeg religioznog iskustva (religioznosti i crkvenosti). U počecima socioloških istraživanja prevladavao je pojam crkvena religioznost. Danas se, međutim, sve više govori o “necrkvenoj religioznosti”.¹² Ili o tzv. “implicitnoj religioznosti” - o religioznosti “unutar i izvan kodificiranih sistema” (*religione implicita*).¹³ Sve tamo do 50-ih i 60-ih godina na Crkvu se gledalo kao na jamca religioznosti i vjere. Tko je bio religiozan, svoje je religiozno iskustvo živio unutar Crkve. U načelu, napuštanje Crkve podudaralo se s opadanjem unutarnje religioznosti. Međutim, danas crkveni (institucionalni) model religioznosti sve više slabi, i sve je očitiji raskorak između vanjske i unutarnje religioznosti.¹⁴ Vanjska religioznost nerijetko se poistovjećuje s kulturnim ponašanjem ili religijskom praksom koja je brojčano izmjerljiva. Religioznost je u sebi daleko složenija “sociopsihologijska pojava od puke vezanosti za postojeće religije i crkve u veoma različitom odnosu, do te mjere da može postojati vezanost ljudi za religiju i Crkvu i bez ikakve značajnije religioznosti, kao što može postojati zbiljska religioznost uz minimum povezanosti uz postojeću religiju i Crkvu pa čak i protiveći se njima. (...) Na kraju, kao specifičan odnos prema životu i svijetu, može postojati u klasičnom religijskom ruhu onda kada se ljudi odnose faktično naspram nekih bitnih aspekta svog sasvim ovostranog svijeta na bjelodan religijski način.”¹⁵ I Grubišić razlikuje dvije razine religijskog ponašanja: religioznost u širem smislu i religioznost u užem smislu.¹⁶ Pod religioznošću u širem smislu podrazumijevamo ono što Bah-tijarević i Vrcan nazivaju “tradicionalna vezanost za religi-

ju i crkvu.”¹⁷ Pod religioznošću u užem smislu podrazumijevamo “onaj segment religijskog ponašanja u kojem je osobito izražen složeni subjektivni religiozni osjećaj i intimni doživljaj svetog, kao i osobna usmjerenost prema predmetu vjere.”¹⁸

Sekularizacija

U ovom nas radu, prije svega zanima kako je sekularizacija utjecala na transformaciju religije i na njenu ulogu u društvu. L. Shiner daje sistematizaciju različitih shvaćanja pojma sekularizacije:

- 1) “sekularizacija kao zalaz religije” (...);
- 2) “sekularizacija kao suglasnost sa svijetom”;
- 3) “sekularizacija kao desakralizaciju svijeta...”
- 4) “sekularizaciju shvaćenu kao oslobođenje društva od religije...”
- 5) “sekularizaciju kao transpoziciju vjerovanja i modela ponašanja iz religiozne u svjetovnu (sekulariziranu) sferu.”¹⁹

Sekularizacija kao povijesni proces iznjedrila je jedno novo lice kulture koje još uvijek zadobiva nove nijanse “modernosti”. U sociologiji susrećemo različite sinonime za sekularizaciju: *desakralizacija, laicizacija, profanizacija, svjetovnost, modernizacija*.²⁰ Pojam sekularizacije javlja se, u svojoj prvoj verziji, krajem XVI. stoljeća. Odnosi se na proces svođenja klerika u laičko stanje.²¹ Označava proces izuzimanja nekog teritorija ili ustanove iz crkvene jurisdikcije ili kontrole.²² Sekularizacija kao “tema dominirala je sociologijom religije od 60-ih, a i danas, iako nije dominantna, ona svakako ostaje važnom temom.”²³ U novom modernom razdoblju važno mjesto zauzima Dobbelaerov pristup sekularizaciji u kojem on govori o multidimenzionalnom konceptu koji analizira na tri razine: makro-sociološkom, meso-sociološkom i mikro-sociološkom.²⁴ Autor govori o sekularizaciji kao procesu laicizacije ili autonomije od religiozne sfere, konceptualiziran kao proces diferencijacije na društvenoj razini, kojem je religija postala samo jedna institucija u nizu drugih. Zbog utjecaja laicizacije, sekularizacijski proces moguće je razlikovati na individualnoj (religijska involviranost pojedinca) i institucionalnoj razini (religijske promjene koje se odnose na religijske organizacije).²⁵ U sociologiji ima nekoliko pravaca koji ukazuju na promjene u poimanju procesa sekularizacije.²⁶ Sekularizacija je viđena kao pozitivna pojava za onoga tko drži da se religija opire slobodi čovjeka, to jest za marksiste, za Freuda i neke egzistencijaliste, primjerice Sartrea. Za njih je sekularizacija sinonim oslobođenja, dok je religija

alijenacija.²⁷ Gledano sociološki “sekularizacija je stvaran proces povezan s pojavom industrijskog i urbanističkog društva; sekularizacija nije toliko iskorjenjivanje iz čovjekovog ‘srca’ potrebe za transcendiranjem ili religijskim iskustvom, nego je prije nestajanje javne funkcije religije koja sve više postaje privatnim činom (Berger, Luckmann): to je slom magijsko-sakralnog sustava tumačenja svijeta, ali ne isključuje antropološko poticanje u traženju iskustva ‘korjenito drugog’ (Acquaviva).”²⁸ Kao posljedicu sekularizacije Jukić navodi *flowering* osobne religioznosti. Sklonivši se od nadmoći “sekularizacije u ljudsku dušu, religija je postala nešto izričito subjektivno, pa ustaljena vjerovanja ustupaju mjesto osobnim tumačenjima. Ta nova religija je ponajprije privatna, prisna, skrivena, unutarnja, društveno nevidljiva jer nema nikakva uporišta ni u sakralnim društvenim ustanovama, niti u zaokruženim misaonim sustavima. Moderna religioznost je postala predmetom izbora, nerijetko oblikovana po vlastitu ukusu ili čak zahtjevu i hiru, a ne zajedničkim vjerskim odgojem.”²⁹ Posljedice sekularizacije vidljive su i u vanjskim znakovima pripadnosti određenoj religiji.³⁰

POTEŠKOĆE U MJERENJU RELIGIOZNOSTI

Dugo vremena sociologija religije je bila isključivo u funkciji mjerenja samo nekih segmenata religiozne prakse. U svojim počecima sociologija religije bavila se istraživanjem crkvene religioznosti, a crkvenost se mjerila indikatorima participacije u crkvenim obredima. Takvo reduciranje istraživanja sociologije religije Jukić naziva razdobljem “sociografske eufrije”.³¹ Istraživalo se samo ono što se je moglo kvantitativno brojiti, mjeriti i grafički prikazati. Ovakav pristup fenomenu religioznosti nije ni izdaleka pružao mogućnosti za dublju analizu, čak niti samo pojavnog fenomena religioznosti. S vremenom su sociolozi sve više bili suglasni da je nužno preispitati tradicionalne pristupe religioznosti i tražiti nove indikatore koji će omogućiti sveobuhvatniji uvid u složeni proces religioznosti koji doživljava jedna osoba. Problem je mjerenja religioznosti što radimo s “objektom” koji ima više dimenzija i što u svakoj može biti više pod-dimenzija, primjerice u vjerovanju.³² Za višedimenzionalni pristup pojmu religioznosti u empirijskom istraživanju, treba istaknuti Lenskog i Fukuyamu. Oni su, naime, uveli četiri dimenzije: kognitivnu (religiozno znanje), kultnu (ritual), vjerničku (vjerovanje) i pobožnu (iskustvo). U istraživanju su došli do zaključka da su sve četiri dimenzije međusobno povezane i da su različito povezane sa sociodemografskim korelatima.³³ Ipak,

najznačajniji doprinos u uočavanju tipologije religioznosti postavio je Charles Glock. On nalazi da unutar religije postoje četiri dimenzije: religiozno iskustvo, obred, ideologija i etičke posljedice, kojima je poslije pridodana i peta dimenzija, spoznajna, koja mjeri znanje vjernika o bitnim porukama njihove religije.³⁴ Uslijedilo je stalno povećavanje broja novih indikatora. Najdalje su otišli M. B. King i R. A. Hunt. Oni su utvrdili jedanaest indikatora religioznosti.³⁵

Novi pristup fenomenu religioznosti kroz različite dimenzije zahtijevao je i složenije metode i pomagala u obradi statističkih podataka. Iako danas u sociološkim istraživanjima postoje sve savršeniji parametri u mjerenju stupnjevitosti i dinamičnosti religioznosti, ostaje i dalje problem kako mjeriti ono što je u sebi "nemjerljivo". "Empirijske metode istraživanja ne pridonose mnogo razumijevanju tako složenog predmeta istraživanja kao što je čovjekova religioznost (Wilson), kao što ne mogu učiniti mnogo ni u drugim područjima duha – na primjer u umjetnosti. Religioznost je suviše suptilna kategorija koja višestruko zadire u najdublje slojeve ljudskog bića da bi bila mjerljiva uobičajenim metodama, primjerice anketom."³⁶ Štoviše, "postoji opasnost da se upotrebom neprimjerenih metoda vjerski doživljaj omalovaži, krivotvori, zloupotrijebi i oskvrne."³⁷

ODNOS ISTRAŽIVAČA I PREDMETA ISTRAŽIVANJA

Mnogi sociolozi, među kojima i Jukić, upozoravaju na važnost uloge samog sociologa odnosno istraživača u procesu istraživanja. Postoji jedna zakonitost koja je u sebi proturječna, a istodobno neizbježna. Naime, istraživač se treba potpuno uživjeti u predmet istraživanja i, u isto vrijeme, ostati distanciran kako bi mogao biti krajnje objektivan. Sociolog se ne smije ponašati "kao vjernik, barem dok ispituje svoj predmet zanimanja, jer bi tim činom prestao biti sociolog. S druge strane, od njega se traži da istinski i do kraja razumije ono što vjernici osjećaju i iskazuju. Zato je sociolog izložen osobnom procijepu: mora u isti mah biti nepristran i dobrohotno suživljen s religioznošću vjernika koje istražuje."³⁸ Iz gore rečenog proizlazi da ima više važnih čimbenika o kojima ovisi uspjeh i vjerodostojnost dobivenih rezultata. Zahtijeva se ozbiljnost i nadasve stručnost u pristupu tako složenom procesu kao što je to religioznost.

Svjesni objektivnih i subjektivnih okolnosti u kojima pristupamo ovom istraživanju, slijedimo iskustvo prethodnika i novih dostignuća na ovom području kako bismo

što cjelovitije pristupili objektu istraživanja. S obzirom da u Hrvatskoj još uvijek nemamo jedno sustavnije istraživanje religioznosti adolescenata, poteškoće su još veće. Stoga je ovo pionirski posao u koji se upuštamo, imajući u vidu kako je vjera, prije svega, unutarnji odnos pojedinca prema Bogu (svetom) koji zahvaća najdublje slojeve čovjekove nutrine, koji su ponekad nedohvatljivi i najpreciznijem instrumentariju.

s. Valentina Blaženka Mandarić
Teorijski pristup istraživanju